

Migracijos procesai ir Rytų ir Pietryčių Lietuva (1960–1980 m.)

Remiantis archyvine ir istoriografinė medžiaga straipsnyje nagrinėjama Rytų ir Pietryčių Lietuvos problematika per migracijos prizmę, ieškoma atsakymų, ar šis regionas buvo migrantų traukos vieta, kokie veiksniai, priežastys ir aplinkybės lėmė migracijos specifiką ir kokie buvo migracijos procesų padariniai.

ĮVADAS

XX a. Sovietų Sąjungos kaip daugiatautės, geografiniu požiūriu labai išsiplėtusios valstybės istorija domino įvairių šalių mokslininkus. Greta politinės ar socialinės problematikos buvo tiriama demografinė istorija ir jos dinamika. Vienas iš svarbesnių demografinę padėtį keitusių veiksnių buvo migracija. Ji sulaukė nemažo mokslininkų dėmesio. Kai kurie tyrėjai, kaip antai Matvejus Polynovas, Stephenas White'as, Alexas Pravda, Zvi Gitelmanas, Robertas A. Lewisas, Richardas H. Rowlandas, Ralphas S. Clemas, įžvelgė tiesioginį migracijos poveikį socialiniams-ekonominiams procesams (industrializacijai, urbanizacijai, visuomenės pokyčiams ir kt.)¹. V. Kotovas, Aleksejus Topilinas, Alanas Blumas pabrėžė migracijos įtaką etniniams ir demografiniams SSRS pokyčiams², dar kiti nagrinėjo migracijos svarbą tautų plėtrai³. Lietuvos problematika šiuose tyrimuose buvo apžvelgta bendrame SSRS kontekste, lokalus lygmuo (Rytų ir Pietryčių Lietuva) juose neatskleistas.

Rytų ir Pietryčių Lietuvos demografinė problematika labiausiai domino Lietuvos tyrėjus. Svarių darbų parengė geografs, sociologai, istorikai Ričardas Baubinas, Petras Gaučas, Marija Karalienė, Jonas Kuncina, Algirdas Stanaitis, Saulius Stanaitis, Vlada Stankūnienė, Vytautas Tininis, Liudas Truska, Stasys Vaitiekūnas ir kt.⁴ Jų tyrimai telkėsi į Vilniaus miesto atvejį arba į posovietinį laikotarpį. Remdamiesi oficialiais statistikos rinkiniais, gyventojų surašymų duomenimis ir kt. šaltiniais, šie autoriai pažymėjo, kad migracijos procesai nagrinėjamu laikotarpiu darė didelę įtaką Vilniaus ir visos Lietuvos ekonominei ir demografinė raidai. Viena vertus, jie padėjo sparčiai plėtojamai pramonei išspręsti darbo jėgos klausimą, greitino urbanizaciją, kita vertus, turėjo neigiamų socialinių padarinių (kaimų tuštėjimas, šeimos struktūros kaita ir kt.)⁵.

Pirmąją chronologinę straipsnio ribą ženklina stabilesnis regiono gyvenimo etapas, prasidėjęs pasibaigus intensyvesnei migracijai į užsienį. 1959 m. baigėsi kelerius metus trukusi repatriacija į Lenkiją, per kurią į kaimyninę šalį išvyko kelios dešimtys tūkstančių Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų ir žydų su šeimomis. Baigiamoji chronologinė riba labiau santykinė – ji sietina su mažėjančiu regiono gyventojų mobilumu.

Straipsnyje keliamas tikslas iširti, ar Rytų ir Pietryčių Lietuva buvo kitų sovietinių respublikų gyventojų traukos vieta ir išskirtinis Lietuvos regionas šiuo aspektu, o jeigu taip,

tai kas traukė į šį regioną, kaip migracijos procesai paveikė etninę ir demografinę regiono padėtį, ar vykdytos administracinės teritorinės reformos buvo palankios šio krašto gyventojams.

Rengiant straipsnį daugiausia remtasi Lietuvos archyvų – Lietuvos centrinio valstybės (toliau – LCVA), Lietuvos ypatingojo (toliau – LYA) ir Vilniaus apskrities (toliau – VAA) – medžiaga. Migracijos srautams į Lietuvą atskleisti vertinga buvo LSSR statistikos valdybos ir jos Šalčininkų, Vilniaus, Trakų ir Švenčionių rajonų skyrių medžiaga, saugoma LCVA ir VAA. Išlikę dokumentai aiškiai liudija, kad kitų sovietinių respublikų gyventojus labiausiai traukė Rytų ir Pietryčių Lietuva, ypač Vilnius. Juos viliojo geresnės darbo ir karjeros galimybės. Todėl Lietuvos gyventojams teko konkuruoti su atvykėliais.

Demografinius regiono pokyčius lėmė ir LSSR administracinė teritorinė pertvarka. Jos padarinius Rytų ir Pietryčių Lietuvai pavyko atskleisti nagrinėjant LCVA saugomus dokumentus. LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo fonde saugoma medžiaga rodo, kad tuometiniai administraciniai teritoriniai pokyčiai daugeliu atvejų buvo palankūs vyraujančiai etninei regiono grupei – lenkams.

Rytų ir Pietryčių Lietuvos vietinės valdžios požiūrį nagrinėjamu klausimu padėjo išryškinti LYA dokumentai. Rajonų partijos komitetų posėdžių protokolai, informacinės pažymos ir kt. patvirtino, kad Vilniaus, Trakų, Eišiškių (Šalčininkų) ir kitų rajonų institucijoms ir organizacijoms trūko darbuotojų, todėl jų buvo ieškoma atsižvelgiant ne tik į vidinius Lietuvos, bet ir į Baltarusijos darbo jėgos išteklius.

Publikuoti statistikos leidiniai⁶ buvo naudingi tiriant etninius pokyčius nagrinėjamu laikotarpiu, nustatant migrantų etninę sudėtį ir kt.

Lietuvoje įsikūrusių asmenų migracinei motyvacijai atskleisti buvo vertingi prisimi-

nimai⁷. Jais remiantis, buvo galima geriau suprasti atskirų etninių grupių atstovų sprendimą keltis gyventi į Lietuvą, atskleisti vieno ar kito migracijos srauto įtaką ir reikšmę Rytų ir Pietryčių Lietuvos regionui.

RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVA 1960 M.: ADMINISTRACINIS TERITORINIS IR DEMOGRAFINIS REGIONO VAIZDAS

1950 m. įvykdyta administracinė reforma padalijo Lietuvos teritoriją į rajonus. Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskričių teritorijoje sudaryti ne tik rajonai, kurie perėmė tų apskričių vardą, bet ir nauji – Eišiškių, Nemenčinės, Pabradės, Šalčininkų, Švenčionėlių, Vievio. Tačiau XX a. šeštojo dešimtmečio pabaigoje–septintojo dešimtmečio pradžioje respublikoje įvykdyta dar viena reforma – nedideli rajonai buvo panaikinti. 1959 m. neliko Pabradės ir Naujosios Vilnios rajonų, 1962 m. iš Šalčininkų ir Eišiškių rajonų buvo sukurtas vienas Eišiškių rajonas. Tačiau lietuvių gyvenamos šio rajono apylinkės, kaip antai Čebatorių, Dargužių, Pošalčių, Urkonių ir Valkininkų, buvo prijungtos prie Varėnos rajono⁸. Į Šalčininkų ir Eišiškių rajonų valdžios ir gyventojų reiškiamą nepasitenkinimą teritoriniais pokyčiais nebuvo atsižvelgta. Dar po 10 metų rajono centras iš Eišiškių miesto buvo perkeltas į Šalčininkus, o rajonas pervadintas į Šalčininkų.

Realiai tokie reformai buvo nepasiruošę. Nors dar 1966 m. LSSR Ministrų Taryba buvo nurodžiusi pavaldžioms institucijoms pasirengti švietimo, administracinėms ir kt. reikmėms skirtų pastatų statybai Šalčininkų mieste, tačiau ir XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje mieste labai trūko tarnybinių ir gyvenamųjų patalpų⁹. Todėl vietos valdžia turėjo organizuoti darbuotojų vežiojimą į darbą ir atgal, laikinai palikti dalį įstaigų Eišiškių mieste. Tai trukdė normaliai dirbti

ir kėlė dalies gyventojų nepasitenkinimą. Rajonų sujungimu nepatenkinti Eišiškių miesto ir apylinkių gyventojai kėlė klausimą, kodėl Eišiškės buvo prijungtos prie Šalčininkų, o ne atvirščiai¹⁰. Iš tikrųjų neaišku, kodėl daugiau gyventojų turintis miestas buvo prijungtas prie mažesnio. Galima kelti prielaidą, kad tokį sprendimą lėmė logistikos motyvai – Šalčininkai buvo arčiau Vilniaus, turėjo geresnę susisiekimą su respublikos sostine geležinkeliu ir automobilių keliais. Be to, įtakos galėjo turėti ir perspektyviniai urbanistikos planai – Šalčininkų miestą ketinta plėsti¹¹.

Rytų ir Pietryčių Lietuvoje neliko ir kitų nedidelių rajonų. Nemenčinės rajonas buvo sujungtas su Vilniaus, o prie šio dar prijungtos naikinamo Širvintų rajono Jaiūniūnų ir Šiaulių apylinkės¹². Dalis buvusio Pabradės rajono teritorijos ir Švenčionių rajonas įėjo į Švenčionių rajoną, o Vievio – į

Trakų. Panašiai kaip ir Eišiškių rajono atveju, dalis tankiau lietuvių gyvenamų buvusių Nemenčinės ir Pabradės rajonų apylinkių buvo prijungtos prie Molėtų rajono¹³. Šie pokyčiai regiono gyventojams lenkams vienur (Vilniaus, Eišiškių (Šalčininkų), Trakų rajonuose) buvo palankūs (gyventojų lenkų skaičius padidėjo), kitur (Švenčionių rajone) – mažiau palankūs, nes bendro rajonų gyventojų skaičiaus kontekste jų skaičius sumažėjo.

Pažymėtina, kad 1 lentelėje pateikti Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų skaičiai yra apytiksliai. Archyviniai šaltiniai liudija, kad kai kuriuose rajonuose gyventojų judėjimas buvo fiksuojamas nevisiškai tiksliai (ne visi išvykę asmenys buvo išregistruojami, o atvykę – įregistruojami), pasitaikė gyventojų prirašymo atvejų. Mat praktika, kai gyventojai egzistavo tik popieriuje, vietos valdžios institucijų atstovams garantavo didesnę

1 lentelė. Gyventojų skaičius Rytų ir Pietryčių Lietuvoje (tūkst., 1963–1978 m.)

Metai	1963	1965	1967	1969	1972	1974	1976	1978
Rajonas, miestas								
Eišiškių (Šalčininkų)	45,3	45,7	45,9	46,1	43,4	43,3	44,1	44,0
Švenčionių	40,3	40,5	41,1	39,9	39,9	39,7	39,5	39,6
Trakų	62,6	64,1	66,8	69,2	72,3	71,6	71,9	71,9
Vilniaus	93,9	93,8	98,3	85,0	93,3	93,1	92,7	92,7
Vilniaus m.*	276,8	299,2	323,0	359,5	404,7	426,8	452,5	475,4
Iš viso	518,9	543,3	575,1	599,7	653,6	674,5	700,7	723,6

* Kiti tyrėjai nurodo mažesnę gyventojų skaičių: 1963 m. – 271,9 tūkst., 1965 m. – 295,8 tūkst., 1976 m. – 445,9 tūkst., 1978 m. – 468,8 tūkst. Žr. V. Stankūnienė, „Demographic Development of Vilnius in Historical Context“, *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*, Vilnius, 1995, p. 37; A. Stanaitis, E. Stankūnienė, „Vilniaus gyventojų dinamika XX a. antrojoje pusėje“, *Geografija*, t. 17, 1981, p. 112.

Lentelė sudaryta remiantis natūralaus LSSR gyventojų judėjimo 1963–1978 m. rezultatais, LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 6917, l. 26–32; b. 8323, l. 87–91; b. 9698, l. 15–20; b. 11122, l. 24–31; b. 13679, l. 10–15; b. 15437, l. 143; b. 17091, l. 7–12; b. 18612, l. 2–8; Šalčininkų, Švenčionių ir Trakų rajonų Statistikos skyrių duomenimis, VAA, f. 337, ap. 1, b. 755, l. 149; f. 580, ap. 1, b. 391, l. 30; b. 400, l. 4; f. 1125, ap. 1, b. 142, l. 50; b. 316, l. 39; b. 359, l. 35.

atlyginimą ar darbo vietų skaičių. Rytų ir Pietryčių Lietuvoje būta gyventojų prirašymo atvejų. Antai 1966 m. Vilniaus rajono Kairėnų apylinkės tarybos pirmininkas sulaukė nuobaudos už „dokumentų klastojimą registruojant gyventojus“¹⁴. Panašių atvejų šiame rajone buvo ir daugiau. Gretimame Trakų rajone kelios dešimtys asmenų tapo rajono gyventojais sumokėję piniginių atlygi registraciją vykdančiam darbuotojui. Gyventojų skaičiumi buvo manipuliuojama ir kitur – prirašymo atvejų pasitaikė Kėdainių, Panevėžio, Šilalės, Ukmergės, Zarasų rajonuose ir kitur¹⁵.

Nors ir apytiksliai, 1 lentelės duomenys yra patikimesni už kitų tyrėjų, nes anuo metu mokslininkams buvo sunku prieiti prie šio tipo duomenų, todėl daugiausia jie remdavosi antrinių šaltinių duomenimis.

1 lentelės duomenys rodo, kad gyventojų skaičius rajonuose, išskyrus Vilniaus miestą, kito nesmarkiai. Akivaizdesnis demografinis pokytis užfiksuotas tik Vilniaus rajone. Jį lėmė administraciniai teritoriniai pertvarkymai. Gyventojų skaičiumi didžiausio respublikoje Vilniaus rajono gyventojų staiga sumažėjo nuo maždaug 97 tūkst. iki 85 tūkst. dalį rajono teritorijos prijungus prie Vilniaus miesto. Taip 1969 m. apie 13 tūkst. rajono gyventojų tapo vilniečiais¹⁶.

Kyla klausimas, kodėl nematyti didesnio minėtų rajonų gyventojų skaičiaus pokyčio. Juk, anot L. Truskos¹⁷, XX a. šeštajame–devintajame dešimtmečiais pagrindinis gyventojų skaičiaus didėjimo šaltinis Lietuvoje buvo natūralusis prieaugis. Tačiau duomenys rodo, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvoje gyventojų daugėjimą ar mažėjimą labiau lėmė migracija. Antai 1974–1975 m. Vilniaus rajone natūralusis prieaugis buvo 1 285, Trakų rajone – 904, Šalčininkų rajone – 589, Švenčionių rajone – 145¹⁸. Bet tuo pat metu į Vilnių iš Vilniaus rajono persikėlė per 3 000 asmenų, iš Šalčininkų – per 1 100, iš Tra-

kų – apie 1 200, iš Švenčionių – per 700¹⁹. Taigi kaip tik migracija lėmė, kad šių rajonų gyventojų skaičius kito labai nedaug. Tiesa, 1967–1968 m. ir vėlesnės ekonomikos reformos Rytų ir Pietryčių Lietuvoje šiek tiek pristabdė kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimą, nes pradėjus kolūkiuose mokėti fiksuotą atlyginimą dalis jaunuolių likosi juose²⁰.

AR RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVA BUVO MIGRANTŲ TRAUKOS CENTRAS?

Istoriškai susiklostė, kad didžiausias regiono traukos centras buvo Vilnius. Ypač gausiai gyventojai migravo į miestą Antrojo pasaulinio karo pabaigoje ir pokariu, nenutrūko šie srautai ir nagrinėjamu laikotarpiu. Vilnius traukė geresnėmis galimybėmis įsidarbinti (čia buvo daug didelių pramonės įmonių, statybos organizacijų ir kt.), įgyti profesiją specializuotose ar aukštojo mokslo įstaigose ar tiesiog patogesniu gyvenimu. Anot ilgamečio Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininko Algirdo Vileikio, „gauti darbo ir bendrabutį, valgyti gamyklos ir bendrabučio valgykloje to meto jaunimui atrodė visai patrauklus karjeros variantas“²¹.

Vilnius daugiausia augo dėl gyventojų migracijos iš kitų Lietuvos rajonų. Tačiau iš visų Lietuvos vietovių išsiskyrė netoli sostinės buvę rajonai – Vilniaus, Trakų, Eišiškių, Varėnos ir Ignalinos. Štai 1971 m. iš pirmojo iš šių rajonų Vilnius sulaukė 645 asmenų mechaninio prieaugio, iš antrojo – 759, iš trečiojo – 612, iš ketvirtojo – 534, iš penktojo – 411²² (plg. iš Šiaulių rajono – 86, iš Panevėžio – 87, iš Tauragės – 74, iš Plungės – 64). Panaši tendencija išliko ir vėliau. Nors reikėtų pažymėti, kad dalis vietinių gyventojų įsidarbino Vilniaus ar Trakų rajonuose pradėjusiose veikti pramonės įmonėse. Pvz., nemažai vietinių gyventojų įsidarbino 1970 m.

Vilniaus rajono Rudaminos miestelyje pradėjusiame veikti paukštyne, o miestelio gyventojų skaičius padidėjo beveik 3,5 karto²³. Panašiai augo ir galintys pasiūlyti darbo vietų Trakai, Grigiškės, Lentvaris.

Vilniaus gyventojų skaičių papildė ir atvykėliai iš kitų sovietinių respublikų. Tarp jų vyravo Rusijos ir Baltarusijos gyventojai. Ypač baltarusiai kreipė žvilgsnius į Lietuvą. Geografinė Vilniaus padėtis (netoli nuo Baltarusijos nutolęs miestas, patogus susisiekimas), sparti pramonės plėtra, lemianti geresnę gyvenimo perspektyvą, etniškai artima aplinka (dauguma Vilniaus ir jo krašto gyventojų buvo slavai) skatino jų migraciją. Daug žmonių atvyko iš Gardino, Vitebsko ir Minsko sričių. Savo ruožtu Baltarusijos centrinė statistikos valdyba fiksavo didžiulius demografinius tų sričių nuostolius.

Kitų sovietinių respublikų gyventojų skaičių Vilniuje didino SSRS vykdyta centralizuota darbo jėgos paieška. Ji reiškėsi darbuotojų siuntimu iš vienu respublikų į kitas. Taip į Vilnių buvo atsiųsta nemažai žmonių iš kitų SSRS regionų. Antai XX a. septintojo dešimtmečio pradžioje į Vilniaus valstybinę matavimo technikos kontrolės laboratoriją atvyko daug jaunų specialistų, kai kurie ir su šeimomis²⁴. Panaši padėtis buvo ir kitose Vilniaus organizacijose.

Tačiau kitų sovietinių respublikų gyventojai kėlėsi ne tik į Vilnių. Juos viliojo ir gyvenimas Šalčininkų, Eišiškių, kituose nedaug nuo Baltarusijos nutolusiuose rajonuose. Buvęs Šalčininkų rajono švietimo skyriaus vedėjas Antonis Jankowskis apie XX a. aštuntąjį dešimtmetį rašė: „Ženklius atvykėlių iš Baltarusijos antplūdis, dalis jų – rusakaliai lenkai, kurie pasidavė švietimo sistemos rusinimui.“²⁵ Savo atvykimą į Rytų ir Pietryčių Lietuvą atvykėliai aiškino palankesnėmis socialinėmis sąlygomis: esą Lietuvoje buvo galima gauti didesnę žemės sklypą namui statyti, jaunimas galėjo tikėtis

geresnio darbo nei Baltarusijos kolūkyje²⁶. Archyviniai šaltiniai taip pat patvirtina, kad Baltarusijos gyventojai traukė į Eišiškių ar Šalčininkų miestus ir apylinkes. 1976 m. liepos mėn. tikrinant Šalčininkų miesto gyventojų registracijos tikslumą buvo nustatyta, kad kai kurie miesto gyventojai atvykėliams iš Baltarusijos, neįregistravę jų atitinkamose valdžios institucijose, nuomojo butus ar kambarius. Gyvenamųjų patalpų savininkams buvo nurodyta šiuos asmenis įregistruoti, o jeigu tai neįmanoma (kadangi jie registruoti Baltarusijoje), liepti išsikraustyti²⁷. Vilniaus rajonas taip pat buvo patrauklus atvykėliams iš kitų SSRS regionų, ypač iš Baltarusijos. 1966–1970 m. mechaninis prieaugis iš kitų sovietinių respublikų šiame rajone buvo apie 2 200 asmenų, 1974–1975 m. vien iš BSSR čia atsikėlė 500 asmenų²⁸.

Tarp atvykėlių iš kaimyninės respublikos vyravo baltarusiai ir lenkai. Pastaruosius į Lietuvą traukė ne tik geresnės socialinės sąlygos, bet ir palankesnės galimybės išlaikyti etninę tapatybę. Lietuvoje buvo lenkiškų mokyklų, ėjo lenkiška spauda, buvo plėtojama kultūrinė veikla, todėl sąmoningesni, etniškai labiau susipratę lenkai naudojosi šia galimybe. Baltarusijos lenkų bendruomenė tuo metu neteko dalies aktyviausių lenkų tapatybės puoselėtojų. Pirmiausia į Lietuvą buvo atsivilioti lenkų mokytojai. XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje Baltarusijoje nustojus veikti lenkiškoms mokykloms, dalis be darbo likusių mokytojų atvyko į Lietuvą ir įsidarbino lenkiškose mokyklose. Czesławas Żywuszkas, vienas iš tokių mokytojų, prisiminė: „<...> kai Lietuvoje pradėta organizuoti mokyklas lenkų dėstomąja kalba ir labai trūko mokytojų, į Ščiučiną atvyko [LSSR. – V. S.] švietimo ministerijos atstovų grupė verbuoti mokytojų į lenkų mokyklas Lietuvoje. Po trumpo pokalbio su tos grupės vadove Sviridova sutikau atvykti dirbti mokytoju vienoje iš lenkų mokyklų Lietuvoje.“²⁹

Kitas kaimyninės respublikos gyventojų traukos objektas buvo Lietuvos profesinės ir aukštesniosios mokyklos. Reikia pasakyti, kad kai kurios jų labai traukė Baltarusijos jaunimą. Antai 1957 m. į Naujosios Vilnios pedagoginės mokyklos pirmą kursą įstojo 34 asmenys, kurių dauguma buvo kilę iš kaimyninės respublikos³⁰. Jaunuolių iš BSSR netrūko ir Naujosios Vilnios mokytojų institute, kuris rengė 5–7 klasių mokytojus rusų ir lenkų mokykloms, taip pat Vilniaus rajone veikusioje žemės ūkio mechanizacijos mokykloje. Kaip rodo statistiniai duomenys, daugiau kaip 50 proc. į Lietuvą mokytis atvykusių jaunuolių iš Baltarusijos tapdavo

profesinių mokyklų mokiniais³¹. Kiti Baltarusijos gyventojai lenkai kaip įvairių sričių specialistai taip pat kėlėsi į Lietuvą³².

Lietuva, ypač didieji miestai, masino ir žydų tautybės asmenis. Mat dėl čionykščio liberalesnio gyvenimo, palankesnio požiūrio į emigraciją jie puoselėjo viltį greičiau išvykti į Vakarų. Anot tyrėjo Lino Tatarūno³³, 1967–1980 m. į Lietuvą atvyko ir iš jos išvyko apie 10 tūkst. žydų iš kitų sovietinių respublikų.

Taigi koks buvo mechaninio ir natūraliojo gyventojų prieaugio santykis ir kokia buvo jo įtaka Vilniaus demografinėi raidai? Į šį klausimą padės atsakyti 2 ir 3 lentelės.

2 lentelė. Vilniaus miesto gyventojų natūralusis prieaugis (1960–1978 m.)

Tautybė Metai	Baltarusiai	Lenkai	Lietuviai	Rusai	Ukrainiečiai	Kiti	Iš viso
1960	544	802	1 591	827	86	23	3 873
1961	540	791	1 538	835	106	126	3 936
1962	476	716	1 718	768	71	103	3 852
1963	516	675	1 605	692	69	9	3 566
1964	393	581	1 643	545	79	131	3 372
1965	412	608	1 604	538	41	56	3 259
1966	442	706	1 748	544	51	58	3 549
1967	443	724	1 691	525	59	19	3 461
1968	336	708	2 019	524	48	4	3 639
1969	337	785	2 157	609	83	71	4 042
1970	356	872	2 222	661	54	115	4 280
1971	441	883	2 608	755	98	135	4 920
1972	354	749	2 443	743	47	33	4 369
1973	412	849	2 226	664	53	54	4 258
1974	349	835	2 379	622	75	32	4 292
1975	410	796	2 360	556	61	45	4 228
1976	383	792	2 395	574	68	12	4 224
1977	362	751	2 266	601	37	-8	4 009
1978	316	776	2 197	616	63	-48	3 920
Iš viso	7 822	14 399	38 410	12 199	1 249	970	75 049

Lentelė sudaryta remiantis 1960–1978 m. Vilniaus m. gyventojų natūraliojo prieaugio rezultatais, LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 5306, l. 59; b. 5306a, l. 93; b. 6082, l. 74; b. 6917, l. 79; b. 7679, l. 130; b. 8323, l. 263; b. 9027, l. 100; b. 9698, l. 96; b. 10390, l. 121; b. 11122, l. nenumeruotas; b. 11992a, l. 116; b. 12831, l. 98; b. 13679, l. 114; b. 14614, l. 86; b. 15437, l. 97; b. 16240, l. 131; b. 17091, l. 137; b. 17834, l. 56; b. 18612, l. 67.

Iš 2 lentelės matyti, kad 1960–1978 m. dėl natūraliojo prieaugio Vilniaus gyventojų skaičius išaugo 75 tūkst. asmenų, nors tuo pat metu vilniečių padaugėjo per 240 tūkst. (nuo apie 240 tūkst. 1960 m. iki 480 tūkst. 1979 m.). Taigi natūralusis prieaugis sudarė trečdalį viso gyventojų prieaugio. Demografinę Vilniaus miesto plėtrą labiausiai veikė migracijos procesai. Mechaninio gyventojų prieaugio rezultatai atsispindi 3 lentelėje.

3 lentelė. Vilniaus miesto gyventojų mechaninis prieaugis (tūkst., 1962–1978 m.)

Metai	Mechaninis prieaugis
1962	4,2
1963	7,4
1964	7,7
1965	8,4
1966	8,7
1967	9,2
1968	10,6
1969	10,4
1970	10,9
1971	8,9
1972	4,6
1973	7,0
1974	8,6
1975	9,1
1976	7,4
1977	7,4
1978	7,3
Iš viso	137,8

Lentelė sudaryta remiantis 1962–1978 m. Vilniaus m. gyventojų mechaninio prieaugio rezultatais, LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 5306, l. 3; b. 6081, l. 20; b. 6918, l. 5; b. 7680, l. 28; b. 12830, l. 50; b. 14613, l. 48; J. Kunčina, „Vilniaus gyventojų mechaninio prieaugio dinamika iki 1970 m.“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai. Ekonomika*, t. 26, 1984, p. 20.

3 lentelės duomenys yra apytiksliai, nes gyventojų judėjimo registracija neapėmė visų gyventojų. Antai patikrinus registracijos Vilniaus mieste duomenis buvo nusta-

tyta, kad 1965 m. mieste gyveno 3,9 tūkst. neregistruotų asmenų. Be to, Vilniuje buvo valkataujančių asmenų, įvairiu metu atvykusių iš Rusijos, Ukrainos ar Baltarusijos miestų Smolensko, Tulos, Minsko, Gomelio, Kijevo, Smurgainių ir kt.³⁴ Todėl realusis mechaninis Vilniaus gyventojų prieaugis buvo didesnis.

3 lentelės duomenys kiek skiriasi nuo pateiktųjų kitų autorių (J. Kunčino, A. Stanaičio). Šitą galima paaiškinti tuo, kad ano meto tyrėjams buvo neprieinami pirminiai statistiniai duomenys, todėl reikėjo remtis antriniais šaltiniais, kurie buvo ne visai tikslūs. Netgi pirminių šaltinių statistiniai duomenys įvairuoja, yra priešaringi. Vis dėlto 3 lentelės duomenys atrodo patikimesni, nes buvo skirti tarnybiniam naudojimui ir neskelbtini spaudoje.

3 lentelė rodo, kad daugiausia naujų vilniečių (apie 32 tūkst. asmenų) atvyko 1968–1970 m., nors miesto gyventojų skaičius reikšmingai padidėjo jau 1965 m. ir vėliau. Tai sietina su vienkiemių sistemos naikinimu Lietuvoje, kai dalis gyventojų iš gimtų vietų kėlėsi į miestus, tarp jų ir Vilnių. Be to, tuo metu sparčiai daugėjo ir atvykėlių iš Baltarusijos. Anot sociologės V. Stankūnienės, per 70 proc. iš kaimyninės respublikos atvykusių asmenų buvo Gardino srities gyventojai³⁵. Atvykėlius ypač viliojo darbas pramonėje, statybose, transporto ir ryšių srityse. 1972 m. sumažėjęs mechaninis gyventojų prieaugis nereiškė, kad migracija į Vilnių sumenko. Tiesiog tais metais iš Vilniaus į Vakarų išvyko daug žydų tautybės asmenų.

Migracija ne tik didino bendrą vilniečių skaičių, bet ir keitė lyčių santykį. Kadangi moterys yra mažiau mobilios, jų skaičius mieste išaugo. XX a. aštuntojo dešimtmečio viduryje Vilniuje gyveno 27 tūkst. daugiau moterų nei vyrų³⁶.

SOCIALINIŲ-EKONOMINIŲ PROCESŲ ĮTAKA ETNINIAMS RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVOS POKYČIAMS

1964 m. LSSR Ministrų Taryba priėmė Lietuvos miestų ir gamybos tolygaus vystymo schemą³⁷. Joje dėmesys buvo skirtas nedidelių ir vidutinių miestų plėtrai. Realiai schema prisidėjo prie tolygesnio demografinių išteklių pasiskirstymo. Utenoje, Alytuje, Jurbarko, Jonavoje, Kėdainiuose ir kitur pradėta plėtoti pramonė, įvairios paskirties objektų statyba pritraukė aplinkinių rajonų gyventojus. Pvz., Druskininkų poilsio ir sveikatos objektų statyba pritraukė Varėnos rajono darbininkus³⁸, kurie iki tol uždarbiauti traukė į Vilnių. Šios schemos įgyvendinimas Vilniuje ir kituose didžiuosiuose miestuose reiškė migracijos mažėjimą, o tai savo ruožtu pristabdė jų demografinę plėtrą. Priminsime, kad pastangų riboti sostinės gyventojų skaičių būta ir anksčiau. 1957–1959 m. vilniečių skaičius buvo ribojamas varžant gyventojų registravimą. Tuometinė miesto vadovybė skundėsi, kad dėl gyventojų antplūdžio Vilniuje katastrofiškai trūksta gyvenamojo ploto, yra darbo jėgos perteklius. Tačiau atskirų miesto įmonių ar įstaigų vadovai, nepaisydami miesto administracinės valdžios nuomonės, priimdavo į darbą nevilniečius. Tokių įmonių vadovybė paprastai netrukus imdavo reikalauti naujiems darbuotojams skirti gyvenamąjį plotą. Tai tik dar labiau blogino padėtį.

Pažymėtina, kad Sovietų Sąjunga politiniais ir ekonominiais tikslais skatino gyventojų mobilumą. Tačiau sėslumas ir prisirišimas prie gimtinės buvo kliūtis mobilizuoti lietuvius dirbti kitose sovietinėse respublikose. Maskvoje buvo žinoma, kad lietuviai atsakydavo net ir geresnės tarnybos kitame SSRS regione³⁹. Nagrinėjamu laikotarpiu SSRS buvo vykdoma centralizuota

darbo jėgos paieška – kiekviena respublika turėdavo pasiūsti tam tikrą skaičių žmonių į Rusijos pramonę ar Kazachstano žemės ūkį. Lietuvai skiriamas planas būdavo nedidelis – 3–4 tūkst. darbuotojų (plg. Baltarusija vidutiniškai per metus pasiūsdavo apie 23 tūkst. žmonių⁴⁰). Paprastai jis būdavo įvykdomas, netgi šiek tiek viršijamas.

Lietuva buvo kitų sovietinių respublikų gyventojus traukiantis regionas. Anot tyrėjo V. Kotovo, XX a. aštuntajame dešimtmetyje migracijos srautas iš kitų sovietinių respublikų į Lietuvą padidėjo⁴¹. Čia pirmiausia kėlėsi rusai, baltarusiai, ukrainiečiai ir lenkai (žr. 4 lent. p. 74).

4 lentelės duomenys laikytini apytiksliais, nes ne visi migrantai pateko į statistiką. Jau minėta, kad daug Baltarusijos gyventojų dirbo ir gyveno LSSR pasienio rajonuose, nors buvo neregistruoti, kas reiškė, kad jų čia tarsi ir nebuvo. Vis dėlto tam tikrus apibendrinimus galima daryti. Tarp slavų kilmės atvykėlių vyravo rusai (46 proc. visų atvykusių asmenų), kita gausesnė grupė buvo baltarusiai (apie 26 proc.). Taip pat Lietuva buvo patraukli ukrainiečiams ir lenkams. Tarp atvykusių į Lietuvą lietuvių, matyt, vyravo asmenys, grįžtantys iš darbų kitų sovietinių respublikų pramonėje, žemės ūkyje ar kitur, po studijų ar buvę tremtiniai ir politiniai kaliniai. Tokią prielaidą grindžia jų migracijos kryptis (iš Sibiro, Kazachstano). Dėl migracijos į Izraelį žydų skaičius Lietuvoje mažėjo, nors jų migracija iš SSRS į Lietuvą nenutrūko.

Nustatant bendrą mechaninį Lietuvos gyventojų prieaugį prie 4 lentelėje pateiktų skaičių dar reikėtų pridėti 11,0 tūkst. rusų, 2,7 tūkst. baltarusių, 1,4 tūkst. lenkų, 0,3 tūkst. žydų ir 3,7 tūkst. kitų tautybių asmenų, kurie Lietuvoje įsikūrė iki 1970 m.⁴²

Dauguma atvykėlių iš kitų SSRS regionų įsikūrė miestuose. Iš visų miestų išsiskyrė Vilnius, kur kasmet apsigyvendavo po 1–2 tūkst.

4 lentelė. Lietuvos SSR gyventojų mechaninis prieaugis iš kitų sovietinių respublikų pagal etninį požymį (tūkst., 1971–1978 m.)

Metai \ Tautybė	1971	1972*	1973*	1974**	1976**	1977**	1978**	Iš viso
Lietuviai	2,2	2,9	2,3	1,5	1,1	0,7	0,6	11,3
Rusai	2,0	2,1	2,2	2,1	2,1	2,2	2,2	14,9
Baltarusiai	1,5	1,3	1,2	1,5	1,3	1,1	1,2	8,1
Ukrainiečiai	0,9	0,9	1,0	0,7	0,8	0,6	0,5	5,4
Lenkai	0,5	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,6	3,6
Žydai***	-1,6	-3,5	-1,4	0,1	0,1	0,1	0,1	-6,1
Kiti	0,3	0,3	0,3	0,2	0,2	-0,1	-0,2	1,0

* Asmenys, atvykę iš SSRS ir nenurodę konkrečios atvykimo vietos, neįskaičiuoti.

** Tik iš Rusijos, Baltarusijos ir Ukrainos.

*** 1971–1973 m. atsižvelgta į žydų emigraciją į Vakarų.

Duomenys apie atvykusių iš už respublikos ribų ir išvykusių iš jos asmenų etninį pasiskirstymą 1971–1973, 1976–1978 m., LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 14613, l. 4; b. 17092, l. 19, 33; b. 17835, l. 16; b. 18613, l. 28; Duomenys apie gyventojų judėjimą Lietuvos SSR 1974 m., *ibid.*, b. 15438, l. 43–44.

kitų sovietinių respublikų gyventojų. Antai 1965 m. mechaninis prieaugis iš ten buvo 1,6 tūkst., 1969 ir 1971 m. – po 1,8 tūkst., 1978 m. – 1,2 tūkst. asmenų⁴³. Jaunus vyrus iš Rusijos ar Baltarusijos į Vilnių ar Šiaulius traukė darbas statybose, pramonėje ir kitur. Vien 1961 m. Vilniaus pramonėje ir statyboje darbuotojų padidėjo 6 tūkst.⁴⁴

Intensyvią migraciją į Lietuvą iš kitų sovietinių respublikų patvirtino 1970 ir 1989 m. gyventojų surašymo duomenys. 1970 m. Lietuvoje gyveno apie 28 tūkst. asmenų, kurie atvyko iš kitų sovietinių respublikų ir čia dar buvo neišgyvenę 2 metų⁴⁵. Apie 18 proc. atvykėlių apsisusto Vilniuje, tarp jų buvo apie 2 tūkst. rusų, apie 1,1 tūkst. baltarusių, daugiau kaip po 500 lenkų, lietuvių ir kitų tautybių asmenų⁴⁶. Sovietmečio pabaigoje tokių asmenų jau buvo nepalyginti daugiau – per 342 tūkst.⁴⁷ (apie 49 proc. jų buvo atvykę iš Rusijos, apie 25 proc. – iš Baltarusijos, apie 14 proc. – iš Ukrainos). Pagal etninę kilmę vyravo rusai

(per 166 tūkst.), baltarusiai (apie 46 tūkst.) ir lenkai (daugiau kaip 31 tūkst.). Prie gausesnės atvykėlių grupės reikėtų priskirti ir ukrainiečius, kurių buvo apie 45 tūkst.

Pažymėtina, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojai daugiausia migravo tik savame regione. Pagrindinė jų migracijos kryptis buvo Vilnius. Ypač tai pasakytina apie jaunimą. Antai dauguma Šalčininkų ir Vilniaus rajonų vidurinių ir aštuonmečių mokyklų abiturientų traukė dirbti į Vilnių⁴⁸. Iškalbingai atrodo tokie skaičiai: 1963–1965 m. iš 600 Vilniaus rajono mokyklų absolventų žemės ūkyje liko dirbti tik 30⁴⁹. Panaši tendencija vyravo ir vėliau.

Vilniaus krašto kaimų gyventojai kėlėsi ir į rajonų centrus (Šalčininkus, Eišiškes, Trakus ir kt.), kūrėsi gretimuose rajonuose. 1976 m. per 60 Šalčininkų rajono kaimų gyventojų persikėlė į Vilniaus rajoną, 1977 m. taip padarė daugiau kaip 450 Trakų rajono gyventojų⁵⁰. Kiti Lietuvos regionai ir didieji miestai – Kaunas, Klaipėda, Šiauliai ar Panevėžys – Vilniaus

krašto gyventojų iš esmės netraukė. Antai 1974 m. mechaninis prieaugis iš Vilniaus, Švenčionių ir Šalčininkų rajonų Kaune buvo 27, Klaipėdoje – 24, Panevėžyje – 13, Šiauliuose – -6⁵¹ asmenys. Šio krašto gyventojus labiau domino darbas Rusijos pramonėje ar Kazachstano žemės ūkyje, nes tai garantavo didesnę uždarbį ir socialines lengvatas. Pvz., organizuotai surinktiems Irtyšiaus-Karagandos kanalo kasėjams ir Karagandos metalurgijos gamyklos statytojams darbo šiuose objektuose laikotarpiu buvo garantuojama rezervuoti gyvenamąjį plotą jų senojoje gyvenamojoje vietoje⁵². Išlikę duomenys rodo, kad Rytų ir Pietryčių Lietuvos rajonai įvykdavo ir dažnai viršydavo planus surinkti nurodytą siunčiamų į Rusiją ar Kazachstaną darbininkų skaičių.

Intensyvi migracija į Rytų ir Pietryčių Lietuvą pakeitė šio regiono etninę struktūrą. Jos padariniai pateikiami 5 lentelėje.

Iš 5 lentelės matyti, kad 1959–1979 m. baltarusių skaičius visuose rajonuose nuose-

kliai didėjo, o rusų skaičius kito netolygiai: Trakų rajone jų daugėjo, o kituose rajonuose 1959–1970 m. šiek tiek sumažėjo, o vėliau vėl padaugėjo. Kiekybiškai gausiausių gyventojų grupių – lenkų ir lietuvių – skaičiaus dinamika buvo nevienoda. Lietuvių pamažu daugėjo, o lenkų – mažėjo. Pagrindinė to priežastis – migracija: lietuviai kūrėsi Trakų ir Vilniaus rajonuose, o lenkai traukė į Vilnių.

Ne visi buvo patenkinti intensyvia Vilniaus plėtra. Antai su sostine besiribojančio Vilniaus rajono tarpkolūkinės statybos valdybos pirmininkas skundėsi, kad Vilniaus statybos susiurbė darbininkus iš artimiausių vietovių, todėl jam pavaldžioje įstaigoje ėmė trūkti statybininkų⁵³. Kitų rajono įstaigų atstovai taip pat susidūrė su darbuotojų trūkumu. Vienas rajono partijos komiteto vadovų prognozavo, kad po kelerių metų rajonas pajus didžiulį darbo jėgos trūkumą⁵⁴. Tačiau kai kurių rajonų vadovybė greitai rado išeitį. Savo žvilgsnį ji nukreipė į kaimynines

5 lentelė. Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų etninė sudėtis (1959–1979 m.)

Metai Tautybė	1959*				1970				1979			
	1	2	3	4	1**	2	3	4	1	2	3	4
Baltarusiai	2 004	1 789	1 048	844	3 254	2 290	1 191	1 483	5 625	2 900	1 537	1 912
Lenkai	64 467	23 906	37 182	14 204	66 526	22 939	36 361	12 511	62 788	21 510	35 157	11 421
Lietuviai	5 546	24 332	2 918	18 158	7 617	35 792	3 410	19 206	14 538	39 312	3 741	18 247
Rusai	7 156	5 103	2 115	5 901	6 248	6 857	1 997	5 784	8 109	7 695	2 240	5 924
Kiti	1 091	993	405	722	1 272	1 338	455	649	1 412	1 412	520	653
Iš viso	80 264	56 123	43 668	39 829	84 917	69 216	43 397	39 633	92 472	72 829	43 195	38 157

* Pagal 1962 m. teritorinį suskirstymą.

** Atsižvelgiant į 1969 m. teritorinius pokyčius.

1 – Vilniaus r., 2 – Trakų r., 3 – Eišiškių (Šalčininkų) r., 4 – Švenčionių r.

Lentelė sudaryta remiantis: *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970 года*, Вильнюс, 1975, с. 300, 304–305; *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1979 года*, Вильнюс, 1980, т. 1, с. 229, 233; Duomenys apie Vilniaus rajono gyventojų skaičių pagal apylinkes, 1970 m., VAA, f. 807, ap. 1, b. 190, l. 6; Duomenys apie gyventojų pasiskirstymą pagal tautybę ir gimtąją kalbą Švenčionių rajone, 1979 m., *ibid.*, f. 337, ap. 1, b. 757, l. nenumuotas.

Rusiją ir Baltarusiją. Net nedidelėms pramonės įmonėms, kaip antai Vilniaus rajono briketų gamyklos, darbuotojų buvo ieškoma Baltarusijoje⁵⁵.

Nuo pat pokario išliko ryšys tarp įmonės vadovybės etninės kilmės ir darbuotojų paieškos krypties. Nemažai Rytų ir Pietryčių Lietuvos, pirmiausia Vilniaus ir Naujosios Vilnios, įstaigų ir organizacijų vadovų buvo kilę iš Baltarusijos ar Rusijos. Todėl jie, ieškodami darbuotojų, žvilgsnį kreipė į savo kilmės vietą. Kai kurie Vilniaus krašto rajonų vadovai reikiamus darbuotojus viliodavo iš Baltarusijos⁵⁶.

Daugeliu požiūrių Vilniaus kraštas buvo atsilikęs nuo kitų Lietuvos regionų. Pvz., Vilniaus ir Šalčininkų rajonų gydytojų skaičiaus rodikliai buvo prastesni už bendrą respublikos rodiklį, čia nuolat trūko įvairių prekių (šiuo atžvilgiu Vilniaus rajonas nuo respublikos vidurkio atsiliko trečdaliu)⁵⁷. Palyginus Vilniaus ir Kauno rajonus pagal individualių gyvenamųjų namų statybą, taip pat išryškėjo nemenkas skirtumas. Kauno rajone per metus buvo pastatoma apie 400 namų, o Vilniaus rajone – tik 160⁵⁸. Tokia padėtis išliko nepakitusi ilgesnį laiką.

Lietuvos mokyklų paruošti jaunieji specialistai į šį regioną nenorėjo važiuoti, gavę paskyrimą neatvykdavo arba atvykę stengdavosi kuo greičiau išvažiuoti. Vilniaus krašto kaimo vietovės teikiamomis socialinėmis galimybėmis negalėjo varžytis su Vilniumi. Mieste buvo lengviau rasti geriau apmokamą darbą, greičiau gauti gyvenamąjį plotą, o ką jau kalbėti apie įvairesnes laisvalaikio galimybes⁵⁹. Vilniaus krašto kaime būtų tekę gyventi be elektros, vandentiekio ir privažiavimo kelių.

Tačiau prastesnės socialinės Rytų ir Pietryčių Lietuvos sąlygos negąsdino kaimyninės Baltarusijos gyventojų. Štai 1972–1973 m. vien į Eišiškių miestą iš kitų respublikų atvyko 145 asmenys⁶⁰. Slavų kilmės atvykėlių

skaičius Rytų ir Pietryčių Lietuvoje pamažu didėjo. Pvz., 1959 m. Pabradėje rusų buvo 1 414, lenkų – 1 991, o 1970 m. – atitinkamai 1 476 ir 2 789⁶¹. Tikslių duomenų, kiek rusų ir lenkų skaičius padidėjo dėl vidinės (tarprajoninės) gyventojų migracijos į miestą, nėra. Tačiau išlikę duomenys rodo, kad kitų sovietinių respublikų gyventojai noriai kėlėsi į Vilniaus kraštą. Antai 1970 m. mechaninis gyventojų prieaugis Pabradėje buvo 130 asmenų, iš jų dėl migracijos iš už LSSR ribų – 102⁶².

IŠVADOS

Nagrinėjama laikotarpiu vykdytos administracinės teritorinės reformos Vilniaus krašto etninei padėčiai buvo palankios. Sujungiant rajonus arba keičiant kai kurių vietovių administracinį pavaldumą kiekybiškai gausiausia gyventojų grupė (lenkai) toliau koncentravosi viename teritoriniame vienetė. Todėl lenkų skaičius, išskyrus Švenčionių rajoną, padidėjo.

Rytų ir Pietryčių Lietuva, ypač respublikos sostinė ir didžiausias miestas Vilnius, buvo žmonių traukos centras. Vilniuje noriai kūrėsi kitų Lietuvos rajonų ir kitų sovietinių respublikų gyventojai. Tarp atvykėlių iš kitų LSSR vietų vyravo Vilniui artimų rajonų (Vilniaus, Trakų, Eišiškių (Šalčininkų) ir kt.) gyventojai, o iš kitų sovietinių respublikų išsiskyrė ir pirmavo Rusija ir Baltarusija. Tačiau, kitaip negu lietuviškų rajonų gyventojams, atvykėliams iš kitų respublikų Rytų ir Pietryčių Lietuva buvo gana patraukli. Jie stengėsi įsikurti regiono miestuose ir miesto tipo gyvenvietėse. Šiems asmenims lengviau prisitaikyti padėjo jiems etniškai ir kultūriškai artima aplinka, nes didelę regiono gyventojų dalį sudarė slavų kilmės asmenys.

Intensyvi pramonės, prekybos, mokslo, kultūros ir kt. institucijų plėtra tiesiogiai

veikė demografinius ir etninius Vilniaus pokyčius. 1960–1980 m. mieste padvigubėjo gyventojų (nuo apie 240 tūkst. 1960 m. iki maždaug 480 tūkst. 1979 m.). Pagrindinė to priežastis – mechaninis gyventojų prieaugis (migracija) – jis vilniečių skaičių padidino dviem trečdaliais, t. y. apie 140 tūkst. asmenų. Dėl to mieste sparčiai didėjo įvairių etninių grupių atstovų skaičius. Nagrinėjamo laikotarpio pradžioje lietuvių Vilniuje buvo apie 80 tūkst., rusų – apie 70 tūkst., lenkų – per 47 tūkst., baltarusių – apie 15 tūkst., o XX a. aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pirmųjų buvo 225 tūkst., antrųjų – apie 106 tūkst., trečiųjų – apie 86 tūkst., ketvirtųjų – apie 31 tūkst.

Nuorodos

¹ М. Полюнов, *Исторические предпосылки перестройки в СССР. Вторая половина 1940–первая половина 1980-х гг.*, Санкт-Петербург, 2010, с. 221–223; S. White, A. Pravda, Z. Gitelman, *Developments in Soviet Politics*, Durham, 1990, p. 137–158; R. A. Lewis, R. H. Rowland, R. S. Clem, *Nationality and Population Change in Russia and the USSR: An Evaluation of Census Data, 1897–1970*, New York, 1976.

² В. Котов, *Народы союзных республик СССР. Этнодемографические процессы*, Москва, 2001; A. Blum, „Did the Soviet Empire Ever Exist? A Demographical Answer“, *The Fall of the Soviet Empire*, New York, 1997, p. 195–213; А. Топилин, „Миграционные процессы на этнонациональный состав населения союзных республик“, *Миграция населения*, Москва, 1992, с. 32–47.

³ В. Кабузан, *Русские в мире. Формирование этнических и политических границ русского народа*, Санкт-Петербург, 1996, с. 231–232; *Экономико-демографические аспекты внешней миграции в России*, Москва, 2006 [http://demostudy.econ.msu.ru/books/vol_17_rus.pdf, žr. 2014-12-19].

⁴ A. Stanaitis, „Tautiniai pokyčiai Vilniaus mieste XX a. II pusėje“, *Geografija*, t. 39, 2003, p. 33–39; A. Stanaitis, E. Stankūnienė, „Vilniaus gyventojų di-

Migracija taip pat keitė Rytų ir Pietryčių Lietuvos etninę ir demografinę struktūrą. Dėl intensyvios regiono gyventojų migracijos į Vilnių žmonių regione mažėjo, bet ši nuostolį kompensavo gyventojai, atsikeliantys iš arti esančių lietuviškų vietovių (pvz., Širvintų rajono) ir iš kitų sovietinių respublikų, pirmiausia Baltarusijos. Dėl to regionas darėsi etniškai vis margesnis, jame ypač daugėjo baltarusių, ukrainiečių ir rusų.

XX a. septintojo dešimtmečio viduryje pradėtas įgyvendinti tolygios LSSR miestų plėtros planas padėjo subalansuoti migracijos srautus respublikoje, pristabdė demografinę Vilniaus plėtrą, o kitus Rytų ir Pietryčių Lietuvos miestus (Šalčininkus, Nemenčinę, Trakus ir kt.) paskatino sparčiau augti.

namika XX a. antrojoje pusėje“, *Geografija*, t. 17, 1981, p. 109–123; A. Stanaitis, „Natūralusis ir mechaninis Vilniaus miesto gyventojų prieauglis paskutiniaisiais dešimtmečiais“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija ir geologija*, t. 8, 1971, p. 149–155; A. Stanaitis, E. Stankūnienė, E. Čiuplytė, „Kaimo gyvenviečių ir gyventojų dinamika Vilniaus rajone 1959–1979 m.“, *Geografija*, t. 30, 1984, p. 101–117; R. Baubinas, S. Stanaitis, „Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos pasienyje 1959–1997 metais“, *Geografijos metraštis*, t. 34, 2001, p. 122–138; t. 35, 2002, p. 169–183; P. Gaučas, M. Karalienė, „Dabartinės Vilniaus gyventojų nacionalinės sudėties kitimo tendencijos“, *Geografija*, t. 17, 1981, p. 124–145; P. Gaučas, „Trakų rajono gyventojų nacionalinė sudėtis (1959 m. ir 1970 m. gyventojų surašymų duomenys)“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai. Geografija ir geologija*, t. 10, 1973, p. 69–78; S. Vaitiekūnas, „Lietuvos TSR kaimo gyventojų šiuolaikinės migracijos bruožai“, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai. Geografija ir geologija*, t. 12, 1976, p. 137–151; V. Stankūnienė, „Demographic Development of Vilnius in Historical Context“, *Lietuvos demografiniai pokyčiai ir gyventojų politika*, Vilnius, 1995, p. 21–41; V. Stankūnienė, „Miesto funkcijų įtaka gyventojų migracijos srautų ypatumams (Vilniaus m. 1965–1977 m. duomenų pagrindu)“, *Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai. Serija A*, 1980, Nr. 2, p. 3–11; B. Станкунене, „Факторы и источники численности Вильнюса“,

Размещение промышленности и развитие городов в Литовской ССР, Вильнюс, 1979, с. 101–178; J. Kunčina, „Vilniaus gyventojų mechaninio prieaugio dinamika iki 1970 m.“, Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų darbai. Ekonomika, t. 26, 1984, p. 15–25; L. Truska, „Kokie atėjome į Sąjūdį: Lietuvos visuomenė 6–9-uoju dešimtmečiais“, Sąjūdis Lietuvos periferijoje (1988–1993 m.), Vilnius, 2009, p. 11–39; V. Tininis, „Demografiniai ir migraciniai procesai“, Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija, Vilnius, 2005, p. 514–516.

⁵ В. Станкунене, „Факторы и источники численности Вильнюса“, с. 104–106; A. Stanaitis, E. Stankūnienė, „Vilniaus gyventojų dinamika XX a. antrojoje pusėje“, p. 109; P. Gaučas, M. Karalienė, „Dabartinės Vilniaus gyventojų nacionalinės sudėties kitimo tendencijos“, p. 140–141; L. Truska, op. cit., p. 19–21; V. Tininis, op. cit., p. 516.

⁶ *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970 года, Вильнюс, 1975; Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1979 года, Вильнюс, т. 1, 1980; Lietuvos Respublikos gyventojų demografinė statistika (tautinių aspektu), Vilnius, 1992.*

⁷ *Pamiętniki Polaków na Litwie 1945–1995 – Losy pokoleń, Warszawa, 1998; Centrum na peryferiach. Monografia społeczności lokalnej Ejszyszek i okolic na Wileńszczyźnie, Warszawa, 2005; A. E. Jankowski, „Pokolenie upartych“, Wileńskie korzenie. Wspomnienia, relacje, dokumenty..., Olsztyn, 2012; Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego, Wilno, 2010.*

⁸ LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1962 m. gruodžio 8 d. įsakas, LCVA, f. R-758, ap. 3, b. 211, l. 3.

⁹ LSSR Ministrų Tarybos 1966 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas Nr. 344, ibid., f. R-293, ap. 1, b. 115, l. 225–226; LKP Eišiškių rajono 1973 m. gruodžio 21 d. konferencijos protokolas, LYA, f. 3690, ap. 36, b. 2, l. 120.

¹⁰ *Polskie uczenie. Wspomnienia Antoniego Jankowskiego, s. 186.*

¹¹ LKP Eišiškių rajono 1973 m. gruodžio 21 d. konferencijos protokolas, LYA, f. 3690, ap. 36, b. 2, l. 121.

¹² LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1962 m. gruodžio 8 d. įsakas, LCVA, f. R-758, ap. 3, b. 211, l. 10.

¹³ Rajonų suskirstymas pagal apylinkes ir jų gyventojus, ibid., f. R-363, ap. 18, b. 1263, l. 181, 197, 202.

¹⁴ LKP Vilniaus rajono komiteto 1966 m. kovo 30 d. plenumo protokolas, LYA, f. 3636, ap. 37, b. 6, l. 57.

¹⁵ Vienkartinės kaimo gyventojų apskaitos pagal lytį ir amžių rezultatai, 1968 m. sausio 1 d., LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 10389, l. 77–78.

¹⁶ Raštelis apie Vilniaus rajono gyventojų pagal lytį ir amžių apskaitos rezultatus, 1970 m. sausio 1 d., ibid., b. 11120, l. 19.

¹⁷ L. Truska, op. cit., p. 17.

¹⁸ Natūralaus judėjimo LSSR 1974–1975 m. rezultatai, LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 15437, l. 139–144; b. 16240, l. 4–9.

¹⁹ Mechaninio judėjimo LSSR 1974–1975 m. rezultatai, ibid., b. 15438, l. 58–59; b. 16241, l. 36–38.

²⁰ Vienkartinės kaimo gyventojų apskaitos pagal lytį ir amžių rezultatai, 1968 m. sausio 1 d., ibid., b. 10389, l. 70.

²¹ I. Liutkevičienė, *Dėjà vu. Vilnius 1974–1990*, Vilnius, 2012, p. 117.

²² Gyventojų judėjimo Vilniaus mieste duomenys, 1971 m., LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 12832, l. 17–19.

²³ Valstybinės statistikos inspektoriatas raštelis apie mechaninį judėjimą Vilniaus rajone 1966–1970 m., ibid., b. 11993, l. nenumeruotas.

²⁴ Vilniaus valstybinės matavimo technikos kontrolės laboratorijos vadovybės 1962 m. kovo 12 d. raštas Vilniaus m. vykdomojo komiteto pirmininkui J. Vildžiūnui, VAA, f. 761, ap. 9, b. 875, l. 63.

²⁵ A. E. Jankowski, „Pokolenie upartych“, s. 151.

²⁶ *Centrum na peryferjach*, s. 82.

²⁷ 1976 m. liepos 28 d. informacija apie Valstybinės statistikos inspektūros ir VRM skyriaus darbuotojų registracijos Šalčininkų mieste patikrinimą, VAA, f. 1125, ap. 1, b. 264, l. 21.

²⁸ Gyventojų judėjimo Vilniaus rajone 1974–1975 m. rezultatai, LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 15438, l. 76–77; b. 16241, l. 87–89.

²⁹ *Pamiętniki Polaków na Litwie 1945–1995 – Losy pokoleń*, s. 393.

³⁰ Naujosios Vilnios pedagoginės mokyklos pedagogų tarybos 1957 m. rugsėjo 17 d. posėdžio protokolas, VAA, f. 1151, ap. 1, b. 31, l. 10.

³¹ В. Станкунене, „Факторы и источники численности Вильнюса“, с. 133.

³² M. Jackiewicz, *Polacy na Litwie 1918–2000*, Warszawa, 2003, s. 57, 61, 121, 188, 252, 255, 289.

³³ Žr. http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/II%20Sovietine%20okupacija%20II%20etapas/KGB%20ir%20disidentizmas/

Gelezines%20uzdangos%20fenomenas/L.%20Tatarunas/Galimybiu%20studija.pdf.

³⁴ Vilniaus m. vykdomojo komiteto Socialinio aprūpinimo skyriaus viršininko Dambrausko 1953 m. vasario 13 d. raštas LSSR socialinio aprūpinimo ministrui, VAA, f. 761, ap. 9, b. 450, l. 26.

³⁵ В. Станкунене, „Факторы и источники численности Вильнюса“, с. 132.

³⁶ Vilniaus m. Statistikos valdybos viršininko V. Bogdanovo 1974 m. liepos 28 d. raštas Vilniaus m. LKP komitetui, LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 14613, l. nenumeruotas.

³⁷ L. Truska, op. cit., p. 20; V. Tininis, op. cit., p. 512.

³⁸ Vienkartinės kaimo gyventojų apskaitos pagal lytį ir amžių rezultatai, 1968 m. sausio 1 d., LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 10389, l. 73.

³⁹ L. Truska, op. cit., p. 22.

⁴⁰ Baltarusijos centrinės statistikos valdybos viršininko pavaduotojo A. Golubicho ataskaitinis raštelis dėl gyventojų migracijos ir jos įtakos respublikos gyventojų pokyčiams per 11 metų [1959–1969 m. – V.S.], LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 11129, l. 121.

⁴¹ В. Котов, op. cit., с. 157–159.

⁴² *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970*, с. 633.

⁴³ Mechaninio gyventojų prieaugio Vilniuje 1965, 1969, 1971, 1978 m. rezultatai, LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 9028, l. 30; b. 11120, l. 128; b. 12832, l. 53; b. 18613, l. 7–10.

⁴⁴ LKP Vilniaus m. komiteto sekretoriaus F. Biečiausko ir vykdomojo komiteto pirmininko J. Vildžiūno 1962 m. sausio 31 d. informacija LKP CK ir LSSR MT, VAA, f. 761, ap. 9, b. 875, l. 8.

⁴⁵ *Итоги всесоюзной переписи населения Литовской ССР 1970*, с. 630.

⁴⁶ Ibid., с. 657.

⁴⁷ *Lietuvos Respublikos gyventojų demografinė statistika (tautiniu aspektu)*, Vilnius, 1992, p. 17.

⁴⁸ LKP Eišiškių rajono 1973 m. gruodžio 21 d. konferencijos protokolas, LYA, f. 3690, ap. 36, b. 2, l. 88; LKP Vilniaus rajono komiteto 1965 m. liepos 13 d. plenumo protokolas, ibid., f. 3636, ap. 35, b. 4, l. 98.

⁴⁹ LKP Vilniaus rajono komiteto 1965 m. liepos 13 d. plenumo protokolas, ibid., f. 3636, ap. 35, b. 4, l. 98.

⁵⁰ Duomenys apie gyventojų judėjimą Vilniaus rajone 1976–1977 m., LCVA, f. R-363, ap. 1, b. 17835, l. 139–141; b. 17092, l. 91–93.

⁵¹ Gyventojų judėjimas LSSR miestuose 1974 m., ibid., b. 15438, l. 60–67.

⁵² LSSR Ministrų Tarybos 1966 m. gruodžio 22 d. nutarimas Nr. 511, ibid., f. R-293, ap. 1, b. 115, l. 223.

⁵³ LKP Vilniaus rajono 1965 m. sausio 12 d. konferencijos protokolas, LYA, f. 3636, ap. 35, b. 1, l. 61.

⁵⁴ LKP Vilniaus rajono komiteto 1965 m. liepos 13 d. plenumo protokolas, ibid., b. 4, l. 98.

⁵⁵ LKP Vilniaus rajono 1960 m. vasario 2 d. konferencijos protokolas, ibid., ap. 27, b. 2, l. 61.

⁵⁶ LKP Eišiškių rajono 1973 m. gruodžio 21 d. konferencijos protokolas, ibid., f. 3690, ap. 36, b. 2, l. 41; BSSR Rodūnios rajono KGB įgaliotinio 1961 m. vasario 1 d. raštas LKP Eišiškių rajono komiteto sekretoriui, ibid., ap. 26, b. 20, l. 4; LKP Vilniaus rajono komiteto 1965 m. liepos 13 d. plenumo protokolas, ibid., f. 3636, ap. 35, b. 4, l. 214.

⁵⁷ LKP Vilniaus rajono sekretoriaus A. Smirnovo ataskaitinis pranešimas 1980 m. gruodžio 17 d. partinėje konferencijoje, ibid., ap. 50, b. 2, l. 32; LKP Vilniaus rajono komiteto 1980 m. sausio 29 d. plenumo protokolas Nr. 6, ibid., b. 3, l. 12.

⁵⁸ LKP Vilniaus rajono komiteto 1980 m. sausio 29 d. plenumo protokolas Nr. 6, ibid., l. 9–10.

⁵⁹ LKP Vilniaus rajono komiteto 1965 m. liepos 13 d. plenumo protokolas, ibid., ap. 35, b. 4, l. 98.

⁶⁰ Duomenys apie gyventojų judėjimą Eišiškių mieste 1972–1973 m., VAA, f. 1125, ap. 1, b. 210, l. 8; b. 226, l. 3.

⁶¹ Tarnybiniam naudojimui skirti apytiksliai 1959 m. gyventojų surašymo duomenys. Nemenčinės rajono gyventojų skaičius pagal apylinkes, ibid., f. 807, ap. 1, b. 59, l. 30; Duomenys apie Švenčionių rajono gyventojų skaičių ir pasiskirstymą tautybėmis 1970 m. sausio 15 d. surašymo duomenimis, ibid., f. 337, ap. 1, b. 753, l. 1.

⁶² 1970 m. mechaninio gyventojų judėjimo Pažadės mieste rezultatai, ibid., b. 428, l. 3.

Gauta 2015 03 04
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5,
Vilnius

Vitalija Stravinskienė

MIGRATION PROCESSES AND EAST AND SOUTHEAST LITHUANIA (1960–1980)

Summary

Based on archival and historiographical material, the author of the article examines the problem of migration in 1960–1980 in east and southeast Lithuania with the aim of answering the following questions: whether the east and southeast of Lithuania was an attractive area for the residents of other districts of Lithuania and other Soviet republics to settle down in; what factors, causes and circumstances attracted them to the region; how migration processes affected the ethnic and demographic situation in the region; and whether the then administrative territorial reforms were favourable to the residents of this region.

The following conclusions are formulated at the end of the article:

1. Administrative-territorial reforms carried out during the period in question were favourable to the ethnic situation of Vilnius region. By combining certain districts or changing administrative subordination of certain areas, the concentration of a quantitatively dominant population group (Polish) in a single area took place. Therefore, the number of Poles in the region, except in Švenčionys District, increased.

2. East and southeast Lithuania, particularly Vilnius, the capital and the largest city of Lithuania, was the centre of attraction for people. Inhabitants of other districts and citizens of other republics eagerly settled in Vilnius. Residents of former districts of Vilnius (Vilnius, Trakai, Eišiškės [Šalčininkai], etc.) dominated among the newcomers from other areas of Lithuania and Russians and Belarusians were the dominant ethnic groups arriving from other Soviet republics. Unlike residents of other districts in Lithuania, visitors from other republics found eastern and south-eastern Lithuania quite attractive. They tried to settle in the cities and urban-type settlements of the region. The

ethnically and culturally close environment facilitated the adaptation of these persons, because a large proportion of the population in the region was of Slavic descent.

3. Intensive development of industry, trade, science, culture, etc. directly affected the demographic and ethnic changes in Vilnius. In 1960–1980, the number of residents of Vilnius increased significantly (from about 240,000 in 1960 to about 480,000 in 1979). The city grew mainly due to the mechanical increase (migration) of the population, which caused a two-third increase of the residents in the capital, i.e. by about 140,000 people. As a result, Vilnius saw rapid growth of various ethnic groups. At the beginning of the period in question, there were about 80,000 Lithuanians, 70,000 Russians, over 47,000 Poles, and about 15,000 Belarusians in Vilnius. Meanwhile at the end of the 1970s, the figures were respectively 225,000, about 106,000, 86,000 and 31,000.

4. Migration also changed the ethnic and demographic structure in east and southeast Lithuania. Due to the intensive migration of the population of the region to the city of Vilnius, there were fewer people in the region, but this loss was compensated by residents from closely located Lithuanian areas (e.g. Širvintos) and Soviet republics, primarily Belarus. As a result, the region became ethnically varied; the number of Belarusians, Ukrainians and Russians increased most.

5. In the mid-1960s, implementation of the sustainable urban development plan in the Lithuanian SSR started. It helped balance migration flows in the republic, slowed demographic expansion of Vilnius, and promoted faster growth of other east and southeast cities in Lithuania (Šalčininkai, Nemenčinė, Trakai, etc.).